

okvira, društveno političkog i ekonomskog sistema ne znače novo rađanje gradova. To je početak kontinuiranog procesa u više etapa, dugog skoro 1,5 stoljeće koji traje i danas. Promjene se događaju u zatečenim i postojećim bosanskohercegovačkim urbanim jezgrima, što naravno ne znači i nestvaranje novih i lagano zamiranje nekog starog, ali nema oštrog prekida. Promjene nakon 1878. nisu imale za posljedicu gradove kao arheološke ruine, kao one antičke i srednjovjekovne, nego početak procesa sučeljavanja i integracije staroga i novog u procesu izgradnje bosanskohercegovačkog urbanog bića kraja 19. čitavog 20 i sada 21 stoljeća. Od Konaka do Vijećnice je prostorno tako malo, ali između njih je čitava jedna epoha, rekao je profesor u jednoj šetnji. ■

Seka Brkljača

.....

Helmut Friedrichsmeier, *Das Versunkene Bosnien*, Graz-Wien-Köln 1999;
"Zaboravljena Bosna" kroz fotografije austrijskog oficira Emila Balcareka.

Fotografije koje je u periodu od maja 1907. do maja 1908. godine snimio austrijski oficir *Emil Balcarek* austrijskoj javnosti su predstavljene knjigom *Utonula Bosna* autora *Helmuta Friedrichsmeiera* štampana u Beču 1999. godine. Dio fotografija prezentiranih u navedenoj knjizi, autor je ustupio Historijskom muzeju BiH i izložbom koju priprema ovaj muzej fotografije će biti dostupne i našoj javnosti.

Fotografija je zaustavljeni trenutak vremena, zapamćen, ali ne i zaboravljen. Stoga je ona dokument o jednom vremenu na određenom prostoru. Dokumentarni značaj, međutim, fotografija dobiva tek sa novim usmjerenjima u historijskoj nauci.

Savremena historiografija podrazumijeva zapravo novi pristup u odnosu na onaj Rankeovski iz XIX i prve polovine XX stoljeća, kada se za postizanje historijske spoznaje historičar oslanjao samo na historijske izvore u najužem smislu, odnosno kada se historijska spoznaja gradila samo na čistom historijskom materijalu kao sredstvu spoznaje. U skladu sa novim usmjerenjima savremene historijske nauke, došlo je do znatnog proširenja izvora spoznaje. Više to nisu samo povelje i akta nego i drugi izvori koji nam mogu pomoći u spoznaji historijske stvarnosti.

Historija mentaliteta, kako se ovo usmjerenje naziva u francuskoj savremenoj historiografiji, je ustvari široko područje istraživanja koje uz ekonomske i socijalne pojave pokriva i duhovnu dimenziju, odnosno ukupnost fizičkog i duhovnog života lju-

di. Pojam mentaliteta obuhvata cjelinu misli i osjećanja ljudi na određenom prostoru i u određenom vremenu. U proučavanje mentaliteta posmatranih kao ono što se najspori-je mijenja u historijskom razvoju podrazumijeva upotrebu različitih vrsta izvora, među kojima fotografija zauzima značajno mjesto.

Austro-ugarski period uprave u BiH ostavio je brojne izvore za izučavanje ovog segmenta bosansko-hercegovačkog društva s početka XX stoljeća. Prije svega to je *graditeljsko nasljeđe* nastalo u tom periodu, čiji su projektanti poznati inženjeri i arhitekti Austro-Ugarske monarhije (Josip Vancaš, Aleksandar Vitek, Karl Paržik i dr). Zahvaljujući njima BiH baštini mnoge stambeno-poslovne, vjerske i druge objekte - spomenike projektovane u vodećim evropskim stilovima tog vremena.

Bosna je bila pravo otkrovenje za Austrijance koji su dolazili u BiH, naročito za umjetnike koji su ovdje našli pejzaže, ljude i način života drukčiji od njihovog. Zahvaljujući upravo tome i slikari su nam ostavili dragocjene podatke o Bosni tog vremena. *Slikari*, bilo da se radi o onim profesionalnim, koji su dolazili u Bosnu sa određenim zadacima ili amateri, su ostavili iza sebe djela koja govore o njihovom viđenju Bosne. Tako nam je *I. Kiršner*, rezervni oficir austrijske vojske, lajtnant u štabu VI pješadijske divizije sa kojom je ušao u Sarajevo 19. augusta 1878. godine, ostavio veliki broj crteža i nešto ulja sa prizorima iz bosanskih gradova s početka austro-ugarske uprave u BiH. Poručnik u austrijskoj vojsci *Eduard Loidolt*, autor je do tada najveće zbirke akvarela o Bosni. Sačinjava je 136 akvarela nastalih u periodu njegovog boravka u Bosni od septembra 1879 do septembra 1882. godine. Tu je još jedan slikar-amater, oficir austrougarske vojske, natporučnik *Edmund Misera* koji službuje u Mostaru od 1879-1883. godine, čiji će se motivi iz Hercegovine naći na njegovim akvarelama nastalim u tom periodu.

Dakle, BiH u doba austrougarske uprave je imala svoje arhitekte, svoje slikare, ali i svoje fotografe.

Jedan od takvih, koji je ovu za njega "interesantnu i stranu zemlju sa većinskim muhamedanskim stanovništvom u kratkom periodu jako zavolio", kako sam kaže u uvodnom tekstu uz fotografije koje je snimio u periodu od maja 1907. do maja 1908. godine, je *Emil Balcarek*, poručnik u I bataljonu carsko-kraljevske pješadijske regimente, stacioniranom u Zvorniku na Drini. Stoga je od 151 fotografije, koliko ih je objavljeno u knjizi, većina posvećena upravo Zvorniku i njegovoj okolini. Nastale su za vrijeme njegovih izleta pješice ili biciklom. Nešto fotografija se odnosi na Sarajevo (sl. 95-105 i 151), Travnik (sl.77-78) i Mostar (sl.72-74,79-80), a nastale u vrijeme njegovih službenih odlazaka u te krajeve BiH.

Šta je to što je poručnik Balcarek vidio okom svog fotoaparata u BiH što nam kao izvor spoznaje može koristiti u našem istraživačkom postupku?

To su prizori iz svakodnevnog života ljudi u bosanskohercegovačkim gradovima i

na selu, slike ljudi u njihovom životnom okruženju. Motivi koji su "zapinjali za oko" autora mogli bi se tematski podijeliti u nekoliko cjelina.

I. Arhitektura BiH. Prije svega on zapaža specifičnu arhitekturu BiH ukomponovanu u karakteristične bosanskohercegovačke pejzaže. On snima fortifikacione objekte, bosanske srednjovjekovne gradove, poput njemu najbližeg Zvornika (Donji i Gornji grad u Zvorniku), ali i Vranduk kojim je očito fasciniran (sl.83). Fotografije koje se odnose na Zvornik dokumentuju izgled zvorničkog srednjovjekovnog grada. Službi zaštite spomenika kulture ove fotografije mogu biti podloga za rekonstrukciju izgleda ovog srednjovjekovnog grada. On slika kule Zvorničkog grada (sl.110, 111 i 112), ali i detalje poput ulazne kapije u Grad (sl. 21- 23, sl.106-109), unutrašnjeg platoa sa skladištem oružja, puškarnice, odnosno otvora za dejstvovanje s topovima i sl. (sl.133).

Stambena arhitektura, odnosno stambeni i objekti javne namjene, uz obavezno prisustvo ljudi, su čest motiv na Balcarekovim fotografijama. Sa panoramskih fotografija bosanskih gradova ili pak pojedinačnih uličnih cjelina u Zvorniku i Sarajevu, on prelazi na pojedinačne objekte kako stambene arhitekture, tako i objekte javne namjene. Čini se da je *bosanska kuća* omiljen motiv na Balcakovim fotografijama (sl.82,8-4). Na osnovu njegovih fotografija znamo kako je izgledao *dućan* u Zvorniku (sl.28), dućan u Diviću kod Zvornika (sl.59-60), ili dućan u Tuzli sa trgovcima ispred dućana (sl.61). Na njegovim fotografijama nalazimo, s jedne strane tipični bosanski *han i kafanu* (sl.127), a sa druge zapadnoevropski hotel, poput *hotela* "Grad Beč" u Zvorniku (sl.91), hotela u Donjoj Tuzli (sl.89) i hotela "Austrija" na Ilidži kod Sarajeva (sl.90).

Posebnu pažnju autoru je privukla *sakralna arhitektura*, džamije i groblja. Među fotografijama nalazimo Skela džamiju u Zvorniku (sl.8), džamije u Travniku (sl.77-78), Čaršijsku džamiju sa medresom u Donjoj Tuzli (sl.86), sa još dvije džamije u istom gradu (sl.87-88), te seosku džamiju u Diviću (sl.135). On zapaža ljepotu bosanskih *stećaka* koje bilježi kao "bogumilsko groblje" (stećci kod Kalinovika, sl.144 i 146). Zanimljivo je autorovo objašnjenje za bogumile i bogumilska groblje koje daje uz slike stećaka (sl.146). On zapaža i muslimanske nadgrobne spomenike, nišane (sl.147-148), ali njegovo oko bilježi i jednu spoliju (sl.149) reljefnu kamenu ploču ugrađenu u zid Donje zvorničke tvrđave.

II. Ljudi i običaji. Posebnu vrijednost predstavljaju autorove fotografije koje govore o ljudima i njihovom svakodnevnom životu, koje se mogu podijeliti u nekoliko segmenata. **Portreti pojedinaca i društvenih grupa.** On slika bosanske trgovce ispred njihovih dućana (sl.61), ali i uličnog prodavača peciva i boze (sl.43). Sa portreta pojedinaca ili pak porodica etnolog može rekonstruisati izgled nošnje pojedinih društvenih slojeva bosanskog društva tog doba; žensku (sl. 32 i 35) i mušku nošnju (sl.45) seoskog pravoslavnog i muslimanskog stanovništva (sl.36-42), te žensku gradsku nošnju (sl.49). **Običaji-folklorni motivi.** Pazarni dan, pijaca u Donjoj Tuzli (sl. 4, 5,12) i u

Zvorniku (sl.11), igranje kola na praznik (sl.55-56), svadbene igre i natjecanja (sl.57-58), prizori iz lova (sl.137-140), sve su to detalji koji otkrivaju običaje ljudi u BiH koje je Balcarek zapažao i bilježio okom svog fotoaparata.

Etnološki detalji poput žena koje predu vunu na drvenom razboju (sl.54), ljudi koji oru drvenom volovskom zapregom (sl.69), seoske zaprege sa volovima koju su Austrijanci nazivali "Bogumilski fijaker" na kojoj nema niti jednog jedinog metalnog dijela, što Balcarek i ističe u svom komentaru datom uz fotografiju (sl.71), vodenica u okolini Zvornika, mlina na potoku (sl.68), vjetrenjače kod Kozluka (sl.67), su dokumenti o ekonomskoj strukturi društva. Za etnomuzikologa fotografije sa muzičkim instrumentima (sl.26-27) imaju posebnom vrijednost. *Prizori sa Drine*, splav na Drini (sl.13), usidreni riječni mlinovi na Drini (sl.64-65), veliki čamac na vesla za prevoz robe (sl.66) i čamci na Drini (sl.62-63), osim što su također dokument za izučavanje ekonomske strukture BH društva tog vremena, su i dokument o ljepoti prirode kojoj akcent daje rijeka Drina.

III. Vojni motivi. Sasvim je logično da su se na fotografijama Emila Balcareka našli i motivi vezani za njegovu vojnu službu u BiH. Na ovim fotografijama su oficiri pješadijskog bataljona I/66 u Zvorniku (sl.113), kasarna u Starom zvomičkom gradu u kojoj su smješteni, vojna bolnica u Zvorniku (sl.115), kasarna u Kalinoviku (sl.123), kasarna južno od Trnova (sl.120). On snima i poligone, vojna strelišta (sl.116-179) i vojni logor kod Kalinovika (sl.122-125), vojni manevri (sl.124 i 127), ali i topove za oglašavanje tačnog vremena (sl.118-119). Pored fotografija za nas je zanimljiv i autorov tekst uz svaku fotografiju, koji otkriva njegov doživljaj svakog prizora koji fotografiše.

Stare razglednice iz austrougarskog perioda, same po sebi ili publikovane, su također izvor historijske spoznaje. To su profesionalne fotografije rađene namjenski. Daleko veću vrijednost, međutim, imaju fotografije savremenika, ljudi koji su imali određen odnos prema sredini koju fotografski bilježe. Ako uz to i zavole sredinu u kojoj su se našli, kao što je to slučaj sa Balcarekom, onda je njihova vrijednost još veća.

Upravo fotografije koje je on snimio odaju njegovu naklonost ka zemlji i njenim ljudima. One su svojevrsan izvor spoznaje duha i vremena u BiH s početka XX stoljeća.

Stoga je zaista velika sreća da je ljubaznošću gospodina Helmuta Fridrichsmeiera Historijski muzej BiH došao u njihov posjed, i da će biti prezentirane na izložbi pod nazivom "Zaboravljena Bosna". Međutim, da bi fotografije bile pristupačne široj naučnoj bosanskohercegovačkoj javnosti bilo bi dobro da knjiga gospodina Helmuta Fridrichsmeiera bude ponovno štampana, ali ovaj put u BiH i prevedena na bosanski jezik. ■

Vesna Mušeta-Aščerić